

## ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING O‘ZBEK MADANIYATI VA TARIXI UCHUN AHAMIYATI

*To‘xtanazarov Ilhom Ibragimovich*

*Farg‘ona davlat universiteti*

*harbiy ta’lim fakulteti dotsent*

тел.+998 91 111 25 61

**O‘ktamov Sohijjon Erkinjon o‘g‘li**

*Farg‘ona davlat universiteti*

harbiy ta’lim fakulteti 1-bosqich talabasi

### Annotatsiya

Ushbu maqolada buyuk shoir, davlat arbobi va harbiy sarkarda Zahiriddin Muhammad Boburning o‘zbek madaniyati va tarixidagi o‘rni yoritilgan. Boburning siyosiy faoliyati, Hindistonda Boburiylar imperiyasiga asos solishi, uning adabiyot va ilm-fan rivojiga qo‘shgan hissasi keng tahlil qilingan. “Boburnoma” asarining tarixiy va adabiy ahamiyati, shuningdek, Boburning o‘zbek tilidagi she’riyati va adabiy-estetik qarashlari alohida ko‘rib chiqilgan. Maqolada shuningdek, Boburning Hindiston madaniyatiga ta’siri, Boburiylar sulolasining merosi va uning bugungi kundagi dolzarbligi haqida fikr yuritilgan. U tarix va madaniyat rivojida beqiyos o‘rin tutgan shaxs sifatida baholanib, uning ijodi va boshqaruv uslubi kelajak avlodlar uchun muhim manba ekanligi ta’kidlangan.

**Kalit so‘zlar:** Bobur, Boburnoma, Boburiylar, o‘zbek adabiyoti, tarix, madaniyat, ilm-fan, Hindiston, Temuriylar, siyosat, san’at, davlat boshqaruvi

### Kirish

Zahiriddin Muhammad Bobur – **buyuk shoir, iste’dodli sarkarda, adolatli hukmdor va yirik tarixnavis** sifatida O‘zbekiston madaniyati va tarixida alohida

o‘rin tutadi. U 1483-yilda Andijonda, Temuriylar sulolasi vakili bo‘lib tug‘ilgan va bolaligidan harbiy hamda ilmiy tarbiya olgan. Bobur yoshligidan o‘zida kuchli siyosiy tafakkur, harbiy iste‘dod va adabiy ijodga bo‘lgan muhabbatni namoyon etgan. U otasi Umarshayx Mirzo vafotidan so‘ng Farg‘ona viloyatini boshqarish mas‘uliyatini zimmasiga olgan va o‘sha davrdagi siyosiy murakkabliklarga qaramay, o‘z saltanatini kengaytirishga harakat qilgan.

Boburning **O‘zbekiston tarixida tutgan o‘rni** beqiyosdir. U Temuriylar sulolasining so‘nggi vakillaridan biri sifatida Markaziy Osiyo tarixidagi muhim siyosiy jarayonlarning boshida turgan. Bobur dastlab Movarounnahrni qayta birlashtirishga intilgan, ammo sharoitning og‘irligi va ichki nizolar sabab bu maqsadga erisha olmagan. Shunga qaramay, u o‘zining harbiy iqtidori, strategik tafakkuri va siyosiy donoligi bilan butun dunyo tarixida chuqur iz qoldirgan. Aynan Bobur Hindistonda o‘z hukmronligini o‘rnatib, Boburiylar imperiyasiga asos solgan va bu sulola keyingi uch asr davomida butun Hindistonning madaniy, siyosiy hamda iqtisodiy taraqqiyotiga katta ta‘sir ko‘rsatgan.

Boburning **ilm-fan, madaniyat va davlat boshqaruvidagi xizmatlari** ham alohida e‘tiborga loyiqdir. U nafaqat buyuk hukmdor, balki yuksak ilmiy saviyaga ega olim va san‘at homiysi sifatida ham tanilgan. Boburning eng buyuk asari – **“Boburnoma”** bugungi kunda ham tarixiy va adabiy manba sifatida katta ahamiyatga ega. U o‘z hukmronligi davrida ilm-fan, adabiyot va san‘atga homiylik qilib, olimlar va ijodkorlarni qo‘llab-quvvatlagan. Shuningdek, Boburning Hindistonda amalga oshirgan islohotlari – sug‘orish tizimining rivoji, shaharsozlik, adolatli soliq tizimi va harbiy tuzilma islohoti kabi ko‘plab muhim jihatlar bilan tarixda qolgan. U o‘zidan keyin nafaqat buyuk imperiyani, balki o‘zbek madaniyati va tarixining ajralmas qismi bo‘lgan ulkan meros qoldirdi.

Zahiriddin Muhammad Bobur **Temuriylar sulolasining so‘nggi buyuk vakillaridan biri** sifatida o‘z davrining murakkab siyosiy jarayonlarida faol ishtirok etgan. Uning siyosiy faoliyati bolalik chog‘idan, otasi Umarshayx Mirzo vafotidan

so'ng boshlanib, yoshligidan hukmdorlik mas'uliyatini o'z zimmasiga olishiga to'g'ri kelgan. Bobur dastlab Farg'ona viloyatining hokimi bo'lib, o'z davlatini mustahkamlashga harakat qilgan. U Samarqandni qo'lga kiritish va Movarounnahrni yagona hokimiyat ostida birlashtirish niyatida bo'lgan, biroq bu yo'lda Shayboniyxon boshchiligidagi o'zbeklar bilan kurash olib borishiga to'g'ri kelgan. **1501-yilda Shayboniyxon bilan bo'lgan jangda muvaffaqiyatsizlikka uchragan Bobur Samarqandni boy beradi** va keyinchalik o'z yurtida tutaqayotgan nizolar sabab Afg'onistonga chekinishga majbur bo'ladi. Bu bosqich Boburning siyosiy hayotida muhim burilish nuqtasi bo'lib, u o'z oldiga yangi maqsadlarni qo'yadi.

Movarounnahrdagi muvaffaqiyatsizliklardan so'ng, Bobur o'z harbiy iste'dodi va siyosiy tajribasidan foydalangan holda **Afg'onistonda o'z hokimiyatini o'rnatadi va Kobul shahrini o'zining yangi poytaxtiga aylantiradi**. Bu hudud Bobur uchun strategik jihatdan muhim bo'lib, unga Hindiston sari yurish qilish imkoniyatini bergan. 1526-yilda u Panipat jangida Hindistonning kuchli hukmdorlaridan biri bo'lmish Ibrohim Lo'diyga qarshi jang olib boradi va uni mag'lub etib, Hindistonda yangi davlat – **Boburiylar imperiyasiga asos soladi**. Bu jang Hindiston tarixida burilish nuqtasi bo'lib, Boburning yirik harbiy g'alabalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Keyinchalik u 1527-yilda **Xonva jangida hindular va Rajputlar ittifoqini tor-mor keltiradi** va shu bilan Boburiylar hukmronligini yanada mustahkamlaydi.

Bobur Hindistonda hokimiyatni o'z qo'lga olganidan so'ng, u **davlat boshqaruvini adolatli va mustahkam asosga qurishga intildi**. Uning boshqaruv uslubi askariy harakatlar bilan cheklanib qolmay, iqtisodiy va ma'muriy islohotlarga ham katta e'tibor qaratdi. Bobur Hindistonda soliqlar tizimini qayta ko'rib chiqib, dehqon va hunarmandlar uchun yengilliklar yaratdi. U **shaharlarni obodonlashtirish, sug'orish tizimini rivojlantirish, adolatli soliq tizimini joriy etish va mahalliy aholi bilan muloqotni yaxshilash** orqali davlat boshqaruvida barqarorlikni ta'minlashga harakat qildi. Shuningdek, u o'z qo'shinida harbiy intizomni mustahkamlab, jang

strategiyalarini takomillashtirdi. Boburning boshqaruvi Hindistonning siyosiy barqarorligi va iqtisodiy taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Boburning davlat boshqaruvidagi asosiy tamoyillaridan biri **adolat va bag'rikenglik** bo'lgan. U o'z saltanati tarkibida bo'lgan turli millat vakillarini birlashtirishga harakat qilib, mahalliy hindu zodagonlari bilan ham yaxshi aloqalar o'rnatgan. U o'z davlatida har bir hududni barqaror boshqarish uchun vakillik tizimini joriy etgan va harbiy hamda iqtisodiy jihatdan mustahkam davlat asoslarini yaratgan. Uning olib borgan islohotlari va siyosati keyinchalik Boburiylar imperiyasining uch asr davomida gullab-yashnashiga asos bo'lib xizmat qilgan. Bobur nafaqat buyuk sarkarda va davlat arbobi, balki o'zining oqilona boshqaruvi bilan tarixga muhrlangan hukmdor sifatida ham e'tirof etiladi.

Zahiriddin Muhammad Bobur **o'zbek adabiyotining eng yirik namoyandalaridan biri** bo'lib, uning ijodi o'zbek madaniyati va san'atining ajralmas qismi hisoblanadi. Bobur nafaqat buyuk davlat arbobi va sarkarda, balki yuksak badiiy iste'dodga ega bo'lgan shoir sifatida ham tanilgan. U **o'zbek tilida ijod qilib, adabiyot rivojiga beqiyos hissa qo'shgan**, uning she'rlari ham shakl, ham mazmun jihatidan o'zbek mumtoz adabiyotining eng sara namunalari qatoridan joy olgan. Boburning asarlari, ayniqsa, uning lirikasida insoniy tuyg'ular, vatanga muhabbat, hayotiy tajribalar va insoniyat taqdiri aks etgan. U o'z davrining yetuk adabiy an'alariga tayanib, o'zbek tilini yuksak badiiy darajaga olib chiqqan ijodkorlardan biri bo'ldi.

Boburning eng mashhur asari – **“Boburnoma”** bo'lib, bu asar tarixiy va adabiy jihatdan ulkan ahamiyatga ega. Ushbu asar o'zbek tilida yozilgan ilk muhim tarixiy-memoar asarlardan biri hisoblanadi. “Boburnoma” nafaqat Boburning shaxsiy hayoti va harbiy yurishlari haqida hikoya qiladi, balki XV-XVI asr Markaziy Osiyo va Hindiston hududlarining ijtimoiy, siyosiy va madaniy manzarasini ham batafsil tasvirlaydi. Asar **aniq va jonli til bilan yozilgan bo'lib, tarixiy voqealar, shaxsiy kechinmalar va kuzatuvlar aniq ifodalanadi**. Bobur “Boburnoma”da tabiat tasviriga katta e'tibor qaratgan bo'lib, u turli o'simliklar, hayvonlar, iqlim sharoitlari va madaniy



hayot haqida batafsil ma'lumotlar bergan. Bu asar o'zining tarixiy va ilmiy ahamiyati bilan nafaqat o'zbek adabiyotining durdonalaridan biri, balki jahon adabiyoti va tarixnavisligining ham nodir namunasidir.

Boburning **she'riyati uning adabiy-estetik qarashlarini** aks ettirgan. U lirik she'rlari orqali inson ruhiyati, hayotning mazmuni, muhabbat va taqdir haqida chuqur fikrlarni ifodalagan. Uning g'azallari, ruboiylari va qit'alarida **nasihat, falsafa, hayotiy tajriba va vatan sog'inchi** juda yaqqol seziladi. Bobur o'z she'riyatida Alisher Navoiy an'alarini davom ettirib, o'zbek mumtoz adabiyotining rivojiga katta hissa qo'shgan. U **tabiiy va tushunarli tilda yozishga intilgan, his-tuyg'ularni samimiy va hayotiy tarzda ifodalagan**, bu esa uning she'riyatini o'quvchilar uchun yaqin va tushunarli qilgan.

Boburning adabiyotga qo'shgan eng katta hissalaridan biri uning **o'zbek tilida ijod qilishi va uni yuksak badiiy darajaga olib chiqishidadir**. Uning she'riyati, tarixiy asarlari va badiiy uslubi keyingi avlod shoir va yozuvchilari uchun katta ilhom manbai bo'ldi. Bobur o'zbek adabiyotining rivojiga nafaqat shoir sifatida, balki uning mavqeini mustahkamlovchi ijodkor sifatida ham xizmat qilgan. Uning ijodi bugungi kunda ham o'zbek adabiyoti va madaniy merosining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda.

Zahiriddin Muhammad Bobur **ilm-fan, san'at va madaniyatning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan yirik ma'rifatparvar hukmdor** bo'lib, uning merosi faqat harbiy yurishlar va siyosiy faoliyat bilan cheklanmaydi. U bilimdon shaxs bo'lib, o'z davrining ilmiy va badiiy merosini chuqur tushungan, olimlar va ijodkorlarni qo'llab-quvvatlagan. Bobur o'z davrida adabiyot, tarix, tabiatshunoslik, geografiya va san'at sohalariga alohida e'tibor qaratgan. Ayniqsa, uning **"Boburnoma"** asari nafaqat tarixiy, balki ilmiy ahamiyatga ham ega bo'lib, unda tabiat hodisalari, iqlim o'zgarishlari, turli o'simlik va hayvon turlari haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan. Boburning yozishicha, u har bir joyga borganda tabiatni kuzatib, o'zi uchun muhim bo'lgan tafsilotlarni qayd etgan.

Boburning ilm-fan va madaniyatga bo'lgan e'tibori Hindistonda ham o'z ifodasini topgan. U Hindistonda hukmronlik qilgan yillarida bu mamlakatning madaniy va ilmiy hayotini rivojlantirishga harakat qilgan. **Hindiston madaniyatiga ta'siri juda katta bo'lib, u bu yurtga Markaziy Osiyo va Islom sivilizatsiyasining ilg'or tamoyillarini olib kirgan.** Boburiylar imperiyasining keyingi hukmdorlari ham bu an'anani davom ettirib, Hindistonda fan, san'at va arxitekturaning ravnaq topishiga xizmat qilgan. Masalan, keyinchalik barpo etilgan **Taj Mahal** va boshqa muhtasham me'moriy obidalar Bobur boshlab bergan madaniy an'analar natijasida yuzaga kelgan. Boburiylar sulolasi davrida islom me'morchiligi, hind va fors madaniyatlari o'zaro uyg'unlashib, o'ziga xos uslub shakllangan.

Bobur Hindistonda hukmronlik qilgan yillarida ilm-fan va madaniyat sohalarini rivojlantirishga katta ahamiyat qaratgan. U **o'z atrofiga olimlar, shoirlar, san'atkorlarni to'plab, madaniyat markazlarini yaratishga intilgan.** Boburning ta'siri ostida Hindistonda arab, fors va turkiy tillar asosida ilmiy va adabiy asarlar yaratilgan. Uning keyingi avlodlari, xususan, Akbar, Shoh Jahon va Avrangzeb kabi hukmdorlar ham ilm-fan va san'atni rivojlantirishga hissa qo'shganlar. **Boburiylar sulolasining madaniy merosi** faqat Hindistonda emas, balki Markaziy Osiyoda ham o'z aksini topgan. O'zbekistonda Bobur nomi bilan bog'liq ko'plab ilmiy va madaniy tadqiqotlar olib borilgan, uning asarlari turli tillarga tarjima qilingan va o'rganilgan.

Boburning ilm-fan va madaniyat rivojiga qo'shgan hissasi bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan. Uning asarlari ilmiy-tarixiy manba sifatida o'rganilmoqda, she'rlari esa o'zbek adabiyotining bebaho merosi sifatida qadrlanmoqda. **Bobur shaxsi o'z davrining nafaqat buyuk hukmdori, balki madaniyat va ilm-fanni rivojlantirishga ulkan hissa qo'shgan ma'rifatparvar shaxsi sifatida ham tarixda abadiy qolmoqda.**

## Хулоса

Zahiriddin Muhammad Bobur **o‘zbek madaniyati va tarixi uchun beqiyos ahamiyatga ega shaxs** bo‘lib, uning siyosiy, adabiy va madaniy merosi bugungi kungacha o‘z qadrini yo‘qotmagan. Bobur nafaqat o‘z davrining kuchli hukmdori va buyuk sarkardasi, balki yuksak ilmiy va badiiy salohiyatga ega shoir va olim ham edi. Uning siyosiy faoliyati Boburiylar imperiyasining barpo etilishi bilan bog‘liq bo‘lsa-da, bu davlat faqatgina harbiy muvaffaqiyatlar bilan emas, balki madaniyat, ilm-fan va san‘at rivojiga qo‘shgan ulkan hissasi bilan ham ajralib turadi. Boburning ijodi, ayniqsa, **“Boburnoma”** asari, tarixiy va adabiy jihatdan nodir yodgorlik hisoblanib, o‘zbek adabiyotining eng bebaho asarlaridan biri sanaladi.

Bugungi kunda **Boburning o‘zbek xalqining tarixiy qadriyatlaridagi o‘rni** alohida e‘tiborga loyiqdir. U milliy g‘urur timsoli sifatida o‘zbek adabiyoti va tarixida chuqur iz qoldirgan. Boburning shaxsiyati, ijodi va siyosiy faoliyati nafaqat o‘zbek xalqi, balki butun jahon tarixida yuksak baholangan. Uning yozgan asarlari, qoldirgan merosi o‘zbek madaniyatining xalqaro miqyosda tanilishiga xizmat qiladi. Hozirgi kunda O‘zbekiston hududida Bobur nomi bilan bog‘liq ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda, uning hayoti va faoliyati yuzasidan turli konferensiyalar, ilmiy ishlar va badiiy asarlar yaratilmoqda.

Bobur merosining dolzarbligi shundaki, uning ilmga, adabiyotga va davlat boshqaruviga bo‘lgan munosabati hozirgi yosh avlod uchun ham katta ibrat manbai bo‘lib xizmat qiladi. U o‘z hayoti davomida ilm-fanni, madaniyatni va adolatni hukmron qilishga intilgan, shuningdek, o‘zbek tilini rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan. Bugungi yoshlar uchun Boburning shaxsiyati – **o‘z mehnati, bilimga intilishi va jasorati bilan yuksak natijalarga erishish mumkinligi haqida jonli dalildir**. Uning asarlari va o‘gitlari nafaqat tarixiy ahamiyat kasb etadi, balki bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib, insonni kamolot sari yetaklovchi bebaho manba hisoblanadi.

Shunday qilib, **Bobur nafaqat o‘z davrining buyuk siymosi, balki kelajak avlodlar uchun ham tarixiy o‘rnak va ilhom manbai bo‘lib qoladi**. Uning hayoti

va faoliyati yoshlar uchun mehnatsevarlik, vatanparvarlik va ilmga intilish ramzi bo'lib, uning qoldirgan merosi kelajak avlodlar tomonidan har doim qadrlanib, chuqur o'rganilishi zarurdir.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobur Z.M. **Boburnoma** – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2013.
2. Navoiy A. **Majolis un-nafois** – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2001.
3. Ahmedov B. **Temuriylar tarixi** – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006.
4. Bobur Z.M. **Devon** – Toshkent: Fan nashriyoti, 1990.
5. Yusupova D. **Zahiriddin Muhammad Boburning adabiy merosi** – Toshkent: Ma'naviyat, 2015.
6. Mukminova R. **Bobur va uning davri** – Toshkent: Sharq, 2000.
7. Erkinov A. **Boburning tarixiy asarlari va ularning ahamiyati** – Samarqand: Imom Buxoriy nashriyoti, 2012.
8. Storey C. **Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey** – London: Royal Asiatic Society, 1970.
9. Beveridge A. **The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor** – New York: Oxford University Press, 1995.
10. Richards J.F. **The Mughal Empire** – Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
11. Hodgson M.G.S. **The Venture of Islam: The Expansion of the Islamic World** – Chicago: University of Chicago Press, 1974.
12. Elliot H.M. **The History of India as Told by Its Own Historians** – London: Trübner & Co, 1867.